

Просяник О. П.
Харківський національний економічний університет

РОЗУМІННЯ Ф. ДЕ СОССЮРОМ ТЕРМІНІВ “PAROLE” ТА
“DISCOURS” (за матеріалами чернетки книги
“Про двоїсту сутність мовної діяльності”)

У статті представлені результати текстуального лексико-семантичного аналізу всіх уживань термінів *parole* та *discours* у чернетці книги з загальної лінгвістики під назвою “Про двоїсту сутність мовної діяльності” Ф. де Соссюра.

Ключові слова: мова, мовлення, мовна діяльність

Багато критиків відкидали репрезентативність “Нотаток з загальної лінгвістики” Ф. де Соссюра, аргументуючи це тим, що це уривчасті щоденникові записи з закресленими фрагментами і виправленнями. У знайденій чернетці книги “De l’essence double du langage” можна знайти багато положень, представлених системно і аргументовано, які істотно відрізняються від так званого “звичного” Соссюра.

Для визначення понять, що стосуються мовних процедур породження текстів (висловлювань), в концепції швейцарського лінгвіста є два терміни – *parole* і *discours*. Мова як комунікація (сукупність двосторонніх мовних актів) – це *discours*, а мовний одномоментний акт (одиничне висловлювання) – це *parole*.

Л. Єльмслев і Г. Гійом виступили проти соссюрівського вибору терміна “*parole*”: “Небезпечним було в лінгвістиці поняття й термін *parole*” [4]. Пропозиція Гійома замінити соссюрівський термін *parole* терміном *discours* була прийнята лінгвістами, і гійомовський *discours* зрештою витіснив *parole* швейцарського лінгвіста. Така пропозиція мала на меті послабити адресований Соссюру докір про прийняття до уваги тільки звукової сторони діяльності (*langage*): “l’on peut parler autrement que par parole, par toute sorte de signes, par geste, par écrit” (можна говорити по-іншому, не тільки словом, але й різного роду знаками, жестами, письмово) [4]. “Parler autrement” є радше предметом вивчення семіотики, а не лінгвістики, і термін *discours* в сучасному значенні більше містить письмової частини *langage*, ніж термін *parole*. Сьогодні виявляється (зі знайдених рукописів), що *parole* у Соссюра тільки іноді в низько релевантних контекстах (тобто коли важко точно сказати, що саме мається на увазі) є синонімом *discours* [2, с. 277] (одинична версія – *langue discursive* [2, с. 117]). У більшості ж контекстів видно, що соссюрівський “*discours*”, на відміну від “*parole*”, містить в собі набагато більше: по-перше, соціальний момент інтеракції за допомогою мови, по-друге, сукупність *parole* (висловлювань), по-третє, граматико-семантичні структури т.зв. *parole potentielle* (при дослідженні соссюрівської формули *langage = langue + parole* першою диференціацією, яку належить зробити лінгвістові, є диференціація не тільки між фактичним висловлюванням

(parole effective) і висловлюванням в потенції, тобто моделлю такого висловлювання (parole potentielle), але і між конкретним одиничним актом висловлювання (parole) та комунікативною мовною діяльністю (discours). Дійсно, Соссюр використав термін “parole”, перш за все, для опису фонетичного (артикуляційного) акту продукування мовних сигналів, але при цьому використовував не сам термін “parole”, а додавав до нього визначення з семантикою фонетичної характеристики: “chaîne de parole acoustique” [2, с. 325]; “chaîne de parole phonatoire” [2, с. 326]; або ж описово роз’яснював ці характеристики: “une suite quelconque d’éléments dans la parole ce que nous appelons la théorie de la chaîne sonore” [2, с. 239]; “la juxtaposition des phonèmes dans la parole” [2, с. 245]; “Est de l’Individu, ou de la parole: a) Tout ce qui est Phonation, b) tout ce qui est combinaison – tout ce qui est Volonté” [2, с. 299]. Остання фраза показує, що Соссюр розумів *parole* не тільки як акт фонації, але також (що не раз підкреслював у інших чорнових записах) як акт волі і процедуру комбінаторного мовного структурування, здійснюваного мовцем у конкретній мовній ситуації. Але термін *parole* не єдиний в термінологічному репертуарі Соссюра. Не його вина, що творці “Курсу загальної лінгвістики” проігнорували його розуміння мови як двоїстого явища – як акту індивідуальної волі (*parole*) і як соціальної інтеракції (*discours*). У “Курсі” термін *discours* практично не використовується. Ті рідкісні випадки, коли ми його там знаходимо (9 разів), це або загальноприйняте лінгвістичне кліше “partie du discours” (4 рази), повний синонім *parole* (2 рази) або “ораторська мова” (2 рази), і лише двічі цей термін використаний в соссюрівському сенсі – “Sans doute les sujets parlants ne connaissent pas ces difficultés; tout ce qui est significatif à un degré quelconque leur apparaît comme un élément concret, et ils le distinguent infaillement dans le discours” [3, с. 148] і “On comprend des lors le jeu de ce double système dans le discours” [3, с. 179] – тут чітко видно, що Соссюр говорить про мовлення як про двосторонню комунікацію і регулярну діяльність, а не як про окреме висловлювання. Не дивно, що російські перекладачі “Курсу”, не помітивши будь-якої суттєвої різниці між *parole* і *discours*, просто не надали належної уваги цьому останньому терміну і регулярно перекладали його просто як “речь” (мовлення). Показово, що термін *discours* навіть не потрапив в предметні покажчики – ні в оригіналі, ні в перекладі.

Нами був здійснений текстуальний лексико-семантичний аналіз всіх використань термінів *parole* і *discours* в книзі “Écrits de linguistique générale” [2], написаній Соссюром і виданій у 2002 році у Парижі, і, зокрема, в розділі “Про двоїсту сутність мовної діяльності”. Звернемося до контекстів і простежимо вживання цих термінів самим Соссюром. Він говорить про те, що всі мовні перетворення здійснюються в *discours* чи інакше – в *langage discursif*, тобто в мовній діяльності (термін розуміємо по [1]): “Toutes les modifications, soit phonétiques, soit grammaticales (analogiques) se font exclusivement dans le discursif. Il n’y a aucun moment où le sujet soumette à une

révision le trésor mental de la langue qu'il a en lui, et crée à tête reposée des formes nouvelles (par ex. Calmement [...]) qu'il se propose, (promet) de "placer" dans son prochain discours. Toute innovation arrive par improvisation, en parlant, et pénètre de là soit dans le trésor intime de l'auditeur ou celui de l'orateur, mais se produit donc à propos du langage discursif" [2, с. 95].

Слова як знаки мови є позамовними одиницями (une unité vivant en dehors de tout discours), системними, а речення існують у висловленні = dans la parole і в граматичній структурі мовної діяльності = dans la langue discursive: "Tandis qu'il faut une analyse pour fixer les éléments du mot, le mot lui-même ne résulte pas de l'analyse de la phrase. Car la phrase n'existe que dans la parole, dans la langue discursive, tandis que le mot est une unité vivant en dehors de tout discours dans le trésor mental" [2, с. 117].

Discursif – представлена як область використання пропозицій і слів в граматичних формах, протиставлена системі як області, де слова існують в інваріантній цілості: "Donc le mot n'a pas pour premier mode d'existence d'être un élément de phrase, il peut être considéré comme existant "avant" la phrase, c'est-à-dire indépendamment d'elle, ce qui n'est pas le cas pour les éléments du mot vis-à-vis de l'unité du mot. Au reste, même dans le discursif, il ya cent cas où on est amené à prononcer un mot, non une phrase (tous les vocatifs entre autres)" [2, с. 117]. Discursif – область соціалізації людини і інтеріоризації мови як системи. Зрозуміло, що мова йде про комунікацію та суспільну інтеракцію, тобто просто про мовлення: "Le fait "éducatif" que nous apprenons peut être des phrases avant de savoir des mots n'a pas de portée réelle. Il revient à constater que toute la langue entre d'abord dans notre esprit par le discursif, comme nous l'avons dit, et comme c'est forcé" [2, с. 118].

У фрагменті на с. 258 книги Соссюр говорить про явище паронімії, яка веде до неоднозначності розуміння одиниць в *discours*, тобто в даному випадку під *discours* явно розуміється комунікативна інтеракція, оскільки важко уявити, щоб паронімія була проблемою для самого мовця. Проблема може виникнути лише через схожість форми у слухача, тобто *discours* – це мовлення як комунікація.

Цілком очевидною видається позиція Соссюра в наступному контексті: "On peut opposer sous beaucoup de points de vue différents ces deux grands facteurs de renouvellement linguistique, en disant par exemple que le premier représente le côté physiologique et physique de la parole tandis que le second répond au côté psychologique et mental du même acte" [2, с. 159]. *Parole* трактується Соссюром як акт (а не регулярна діяльність або комунікація як інтеракція).

Конкретність одиниць *parole* (тобто конкретного висловлювання) виявляється з наступного фрагмента: "Les faits de parole, pris en eux-mêmes, qui seuls certainement sont concrets, se voient condamnés à ne signifier absolument rien que par leur identité ou leur non-identité" [2, с. 32].

На с. 61 рукопису читаємо: “17 [Parole effective et parole potentielle] Nous appelons syntagme la parole effective, – ou la combinaison d’éléments contenus dans une tranche de parole réelle, – ou le régime dans lequel les éléments se trouvent liés entre eux par leur suite et précédence. Par opposition à la parallélie ou parole potentielle, ou collectivité d’éléments conçus et associés par l’esprit, ou régime dans lequel un élément mène une existence abstraite au milieu d’autres éléments possibles”. Видно однозначно, що термін *parole* позначає мовленнєве висловлювання у формі конкретного відрізка тексту.

Далі дуже цікава фраза, в якій *langage* і *parole* розведені за принципом – “взагалі (в принципі)” та “зокрема” (тоді як *langue* і *parole* протиставляються радше як “в системі” і “у вжитку”): “Mais à force de voir que chaque élément du langage et de la parole est autre chose selon les points de vue presque innombrables et également légitimes où on peut se placer pour l’envisager, il arrive un moment où [...] et où il faut passer à la discussion de ces points de vue eux-mêmes, à la classification raisonnée qui fixera la valeur respective de chacun” [2, с. 76-77].

Висловлювання як усний акт мовлення іноді Соссюром протиставляється письмовому запису (графічній синтагмі): “Il n’y a pas de parole, il n’y a que des assemblages de lettres. Un premier pas se fit: de la lettre on en vint à considérer le son articulé et du papier on passa au sujet parlant [...]. Il n’y a pas encore de langage, il ya déjà la parole” [2, с. 130]. На с. 272 *parole* також протиставлене написаному слову.

У наступному контексті йдеться про здатність вимовляти, артикулювати звуки мовлення: “À supposer même que l’exercice de la parole constituât chez l’homme une fonction naturelle, ce qui est le point de vue éminemment faux où se placent certaines écoles d’anthropologistes et de linguistes, il faudrait encore absolument soutenir que l’exercice de cette fonction n’est abordable pour la science que par le côté de la langue ou par le côté des langues existantes” [2, с. 146].

Parole вживається в контексті вивчення фонології мовлення, тобто у зв’язку з фізіологією говоріння, що знову доводить, що це, перш за все, усне висловлювання [2, с. 245], ланцюжок акустичного висловлювання [2, с. 325-326] і продукування звуків мовлення в ході усного висловлювання [2, с. 246]. *Parole* як вольовий акт конкретного індивіда протиставляється мові як пасивному накопиченню інформації [2, с. 299]. Важливо, що тут чітко говориться про соціальний статус мови в сенсі санкції і про нав’язування його індивідууму. Іншими словами, йдеться не про спосіб існування мови, а про її генезу (у суспільстві вона з’являється шляхом конвенції і видачі санкції, а у індивіда – шляхом нав’язування з боку оточуючих), *parole* ж – це акт мовленнєвого волевиявлення.

На с. 335-336 читаємо фразу про те, що якщо з *langage* вилучити *parole*, залишиться чистий психічний *langue*. Тут підкреслюється психофізіологічність *parole*, тобто *parole* – це не комунікація (спілкування),

не змістовна психологічна інтеракція. Це формальний акт вираження, причому не стільки граматична послідовність знаків, скільки фонетична процедура, причому одноразова. Це явно не те, що в російському мовознавстві прийнято називати *речью* (а в українському – *мовленням*). У ньому немає ні сприйняття (актів слухання – мовленнєвих актів аудіювання), ні кодування чи декодування (внутрішнього мовлення), ні актів письма і сприйняття письмових текстів (письмового мовлення). Немає в ньому і самого тексту (тому що текст має бути зв'язаним і осмисленим). Не може бути, щоб Соссюр, який стільки значення надавав соціальній стороні *langage* і наполягав на емпіричних і соціальних витоках мови як системи (*langue*), не розумів, що сама система мови без семантичної інтеракції не забезпечить спілкування, а спілкування не зводиться тільки до продукування звуків (*parole*). Саме цю прогалину заповнює його термін *discours* і саме він, а не термін *parole*, має перекладатися російською мовою як *речь*, а українською – як мовлення.

Parole варто було б перекладати як усне висловлювання або мовленнєвий акт, а *discours* як мовлення або мовленнєва діяльність, оскільки поняття мовлення обов'язково повинно передбачати комунікативно-експресивну інтеракцію, а в значенні *discours* як бесіди це присутнє. *Parole* – це тільки односторонній і одноразовий вольовий акт, саме тому Соссюр наполягав, що його природа індивідуальна, чого ніяк не скажеш про *discours* – він явно соціальний, тому що завжди мається на увазі або вплив або відповідь на вплив, тобто завжди передбачається двосторонній характер. Можна також відзначити різницю в регулярності і множинності процедур в *discours* і одиничності і відірваності *parole*. Можна зробити припущення, що російські перекладачі зробили помилку, але парадоксально вірно вирішили проблему структури *langage*. Чому і як так вийшло? Швидше за все, на них вплинуло те, що *langue* – це статична система, *parole* – динаміка використання мови, а разом вони повинні дати загальну емпіричну соціальну діяльність – *langage*. А де ж комунікація, де спілкування, де інтеракція? Звідси гіпотеза: цілком можливо, що концептуально на роль другої складової *langage* ніяк не підходили якісь розрізнені висловлювання (мовленнєві акти) або просто якийсь абсолютно некомунікативний, а чисто експресивний за своєю суттю процес говоріння. Інша річ – старе добре російське слово *речь*. У ньому є семантика соціальності, тобто комунікація, спілкування, є цілісність і регулярність. На роль комунікативної динаміки використання мови концептуально явно не підходило слово *висловлювання*. Так замість *parole* в російському перекладі з'являється *речь* – невірне в транслатологічному плані, але абсолютно точне в плані концептуальному. За іронією долі російські перекладачі виявилися прозорливішими за Сеше і Баллі. Вони запустили ідею, що *langage* складається з мови і мовлення – так і “прижилось”. Л. В. Щерба з “речи” робить “речевую деятельность” (не

роз'єднані акти або висловлювання, а саме цілісну, цілеспрямовану і регулярну “діяльність”) і мовний матеріал, тобто текст.

А тепер, читаючи “нового” Соссюра, виявляється, що і він це розумів приблизно так само, тому й використовував два терміни на позначення мовленнєвої активності – *parole* (для окремих індивідуальних актів звукового вираження) і *discours* (для цілісної діяльності, що включає в себе не тільки мовні акти, але і текст). Тому цілком можна припустити, що першим, хто ввів у французький науковий обіг слово *discours* як термін, що позначає мову в її соціальному вимірі, був не Е. Бенвеніст, як про це іноді пишуть, а Фердинанд де Соссюр.

Залишається питання: чому Соссюр іноді вживав терміни *vocale*, *articulé* і *parlé* в поєднанні з одиницями, які за його ж концепцією носили характер суто інформаційно-психологічний або узагальнений, тобто з термінами *langage* (мовна діяльність), *langue* (мова) і *signe* (знак) (звукову фігуру він видалив із знака і не раз підкреслював, що вона не дорівнює формі знака і що форма знака по суті те ж, що і значення). Терміни знак і (рідше) мова в концепції Соссюра – загальносеміотичні, і він, коли говорив про природну і нормальну мову або знак, додавав до них іноді конкретизатори *vocale*, *articulé* і *parlé*. Це означає, що Соссюр усвідомлював те, що усне мовлення у формі конкретних висловлювань (*parole*) є не єдиною формою комунікативно-експресивної семіотичної активності. Тим не менш, він вважав її головною і найбільш показовою для сутності мови. Звернемося до контекстів.

Langue vocale: “Dans tout système sémiologique (langue vocale ou autre) il y a [] éléments fondamentaux” [2, с. 94]. Langage articulé: “Je n'ignore pas qu'à l'heure qu'il est plusieurs espèces de singes, comme l'ont annoncé les journaux, sont en train de nous disputer ce dernier fleuron de notre couronne, le langage articulé, et je ne discute pas quels sont les titres de ces singes qui peuvent être, je l'admets, dignes de considération. La nature nous donne l'homme organisé pour le langage articulé, mais sans langage articulé” [2, с. 145]. Langage parlé: “D'une manière plus générale il me semble que, soit dans le champ de l'effet individuel (= sémiologique) soit dans la perspective historique, les faits relatifs à l'écriture présentent peut-être pour tous les faits sans exception qui sont dans le langage une mine d'observations intéressantes, et de faits non seulement analogues mais complètement homologues, d'un bout à l'autre, à ceux qu'on peut discerner dans le langage parlé” [2, с. 49]. Signe vocal: “I. Domaine non linguistique de la pensée pure, ou sans signe vocal et hors du signe vocal, se composant de quantités absolues. II. Domaine linguistique du signe vocal (Sémiologie): dans lequel il est aussi vain de vouloir considérer l'idée hors du signe que le signe hors de l'idée” [2, с. 43-44], “Toute espèce de signe existant dans le langage (1 ° le signe VOCAL de tout ordre, signe complet tel qu'un mot, ou un pronom, signe complémentaire comme un suffixe ou une racine, signe dénué de toute signification complète ni complémentaire comme un “son” déterminé de langue; ou signe non vocal comme "le fait de placer tel signe devant tel autre") a une valeur purement par conséquent

non positive, mais au contraire essentiellement, éternellement NEGATIVE” [2, с. 48], “Différence ou avantage du nouveau terme de sème sur celui de signe. 1° Signe peut être non vocal. Sème aussi. Sème = signe participant aux différents caractères qui seront reconnus être ceux des signes qui composent [la] langue (vocale ou autre)” [2, с. 104-105].

У всіх випадках використання конкретизатора, що вказує на артикуляційно-звуковий характер комунікації, має підкреслити те, що йдеться про саме такий, артикуляційно-фонетичний тип семіотичної системи, семіотичної діяльності або знака. Використання цих маркерів показує, що Соссюр припускав наявність також і інших каналів комунікації або експресії, не зводив всієї мовної діяльності тільки до вміння спілкуватися за допомогою звукових сигналів і до використання членороздільної мови. Терміни *langue*, *langage* і *discours* теоретично можуть бути застосовані до будь-якої людської форми кодування, сигналізації і комунікації, але найбільш характерною для нашого виду є саме звукова форма. Тому її Соссюр розглядав як основну.

Л і т е р а т у р а :

1. Щерба Л. В. О тройком аспекте языковых явлений и об эксперименте в языкознании / Л. В. Щерба // Языковая система и речевая деятельность. – Л., 1974. – С. 24-39.
2. Saussure F. de. *Ecrits de linguistique générale, établis et édités par Simon Bouquet et Rudolf Engler, avec la collaboration d'Antoinette Weil / F. de Saussure.* – Paris: Gallimard, “Bibliothèque des idées”, 2002. – 353 p.
3. Saussure F. de. *Cours de linguistique générale, Publié par Charles Bailly et Albert Sechehaye avec la collaboration de Albert Riedlinger / F. de Saussure.* – Paris: Editions Payot & Rivages, 1995. – 523 p.
4. Guillaume G. *Observation et explication dans la science du langage (I) [1958]. In Langage et science du langage / Gustave Guillaume.* – Paris : Nizet; Québec : Presses de l'Université Laval, 1964. – p. 25-45.

Просяник О. П. *Понимание Ф. де Соссюром терминов “parole” и “discours” (по материалам черновика книги “О двойственной сущности языковой деятельности”).*

В статье представлены результаты текстуального лексико-семантического анализа всех использований терминов parole и discours в черновике книги по общей лингвистике под названием “О двойственной сущности языковой деятельности” Ф. де Соссюра.

Ключевые слова: язык, речь, языковая деятельность

Prosianyk O. P. *F. de Sossure's understanding of the terms “parole” and “discours” (according to the draft of the book “On Ambivalent Essence of the Linguistic Activity”).*

The article presents the results of lexico-semantic textual analysis of parole and discourse terms' usage in the draft of the book (“On Ambivalent Essence of Linguistic Activity” by F. de Sossure) on General Linguistics.

Key words: language, speech, linguistic activity